

УДК 811.161.1'243'373.2

Гіль Світлана Іванівна

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Яценко Аліна Анатоліївна

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ВИВЧЕННЯ СУБ'ЄКТИВНО-МОДАЛЬНИХ ФОРМ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

У статті описано особливості суб'єктивно-модальних форм сучасної української мови. Автори наголосили, що вивчення суб'єктивно-модальних форм на заняттях з української мови передбачає паралельне набуття студентами теоретичних і практичних знань і відповідних умінь. Найефективнішими є спостереження над спеціально підібраними і продемонстрованими мовними явищами з наступними висновками, вправи різного типу. Унаслідок активного функціонування суб'єктивно-модальних форм у реченнєвому масиві слід ураховувати формально-синтаксичний, семантико-синтаксичний і комунікативний аспекти самого речення. Наведено методичні рекомендації для ефективного вивчення цих форм іноземними студентами.

Ключові слова: мовець, синтаксична одиниця, суб'єктивна модальність, суб'єктивно-модальні форми, українська мова як іноземна.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Засоби кожного мовного рівня набувають повноти свого значення тільки в головній комунікативній одиниці – реченні, що є об'єктом вивчення синтаксису. Звідси його важлива роль у формуванні умінь і навичок. Викладач української мови як іноземної має важливе завдання – допомогти іноземному студенту виробити навички вправного користування синтаксичними одиницями під час комунікації.

Актуальність нашого дослідження обумовлена досягненнями сучасної синтаксичної науки: вони полягають у тому, що різноманітні граматичні форми, які раніше розглядалися розрізнено й формально, зараз вивчаються не тільки з погляду форми, а і змісту, на основі цього змісту об'єднуються в одне поняття. Так, вставні слова, словосполучення, речення, частки, вигуки у складі речення тепер розглядаються як особливі засоби вираження суб'єктивної модальності [4, с. 375-376]. Кожна суб'єктивно-модальна форма має свою специфіку в передачі суб'єктивно-модальних значень, конкретизуючи загальне поняття «ставлення мовця до повідомлюваного».

Іноземні студенти мають отримати теоретичні знання про суб'єктивно-модальні форми (далі СМФ), про основні функції, значення цих форм, уживання розділових знаків при них і відповідне інтонуювання. На практиці вони повинні вміти знаходити ці конструкції, аналізувати й оцінювати їхні виражальні можливості, правильно інтонувати речення з СМФ, конструювати речення з ними.

Наша мета – описати особливості суб'єктивно-модальних форм сучасної української мови, а також навести методичні рекомендації для ефективного вивчення цих форм іноземними студентами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення мовної модальності відзначається досить стійкою лінгвістичною традицією, однак основні її прояви, функціональні властивості, типологічні характеристики й семантика форм не дають змоги віднести її до одного неподільного класу мовних утворень. Незважаючи на те, що мовознавча наука розглянула не тільки основні типи модальності, але й детально проаналізувала найважливіші форми реалізації, її граматичні й «надграматичні» показники, її функції та роль у формуванні повноцінних комунікативних структур тощо, саме поняття модальності в лінгвістиці досі є неоднаково потрактованим. У теорію дослідження модальності помітний внесок зробили Ш. Баллі, Ф. Брюно, В. Виноградов, Т. Ломтев, І. Распопов, Г. Золотова, В. Гак, Л. Єрмолаєва, М. Петров, Б. Хричков, В. Панфілов, Ф. Палмер, Дж. Лайонз, О. Бондарко, О. Зеленщиков, Г. Немец та ін. В україністиці теорію модальності розробляли О. Мельничук, Л. Кадомцева, І. Вихованець, А. Загнітко, В. Шинкарук, М. Мірченко. Існує декілька оригінальних концепцій модальності, запропонованих російськими лінгвістами, зокрема, В. Виноградовим, Г. Золотовою, О. Бондарком, О. Зеленщikovим, однак жодна з них не була апробована на українському мовному матеріалі, не визначено досі специфіки способів вираження модальних значень у сучасній українській мові. Утім, окремі аспекти модальності в українській мові або в українській у порівняльному аспекті з іншими висвітлено в роботах В. Ткачука, Н. Сафонові, Т. Телецької, О. Доценко, С. Шабат та ін. Проблема загострюється на тлі беззаперечно прийнятого лінгвістичною спільнотою твердження, що модальність як мовна універсалія категоризується й набуває власної специфіки вираження в кожній з конкретних мов. Для української лінгвістичної традиції (на відміну

від російської) характерним є вузьке (І. Вихованець, М. Мірченко) або звужене (А. Загнітко, В. Шинкарук) трактування модальності, яке, на думку М. Мірченка, «є обґрунтованішим з огляду на можливість побудувати порівняно чіткі межі її функціонування» [2, с. 290]. Відповідно до цього підходу, зrealізованим у низці граматичних досліджень, модальність інтерпретується як один із параметрів предикативності, є обов'язковою ознакою кожного речення-висловлення та виражає відношення змісту речення до дійсності з погляду реальності й ірреальності, відтак охоплює три грами: граму реальності, граму потенційності, граму ірреальності [2, с. 290].

Суб'єктивну модальність розглядають як ієрархічно організовану систему модальних значень, об'єднаних категорією суб'єктивності, що віддзеркалює участь мовця у формуванні висловлення [2]. На думку М. Мірченка, суб'єктивна модальність є суб'єктивним інтерпретуванням події, ситуації, факту дійсності в діапазоні можливості, наміру, вірогідності, необхідності, сумніву, категоричності [1]. На семантичному рівні, за спостереженнями О. Орехової, суб'єктивна модальність є комплексом типових суб'єктивно-модальних значень, які ураховують характер компетенції суб'єкта мовлення, ступінь його поінформованості, емоційний стан, прагнення встановлювати контакти зі співрозмовником, підтримувати його увагу й залучати до перебігу власних роздумів і оцінок [3].

Вклад основного матеріалу. Суб'єктивна модальність отримує своє формально-граматичне вираження на рівні логіко-граматичного членування речення. Сисловою основою суб'єктивної модальності утворюють поняття оцінки в широкому розумінні, включаючи не лише логічний розподіл повідомлюваного, але й різні види емоційної реакції. Суб'єктивна модальність відображає ставлення мовця до змісту висловлення з погляду його обізнаності в тому, про що йдеться, відповідності змісту повідомлення індивідуальним чи суспільним стереотипам, еталонам. Вона є другою обов'язковою модальною площиною будь-якого висловлювання й може бути вираженою чи прихованою. Вставні слова і словосполучення – один із поширених засобів суб'єктивної модальності.

Речення можуть ускладнюватися вставними і вставленими словами, словосполученнями й реченнями, які граматично не пов'язані з членами речення, хоч надають усьому реченню чи окремим його членам різних смислових відтінків, виражають додаткові повідомлення, уточнення тощо.

Ускладнюючі компоненти не вступають з іншими словами в реченні ні в підрядний, ні в сурядний зв'язок, характеризуються відносною відокремленістю та інтонацією, що на письмі передається через розділові знаки – кому, тире, дужки. За смисловою функцією розглядувані слова, словосполучення й речення поділяються на вставні та вставлені. Вставними називаються слова, словосполучення й речення, що служать для вираження модальних значень чи оцінки висловленого: вірогідності чи ймовірності, упевненості (ствердження) чи сумніву, вказівки на те, кому належить висловлена думка [6]. Вставленими називаються слова і речення, що служать для розкриття, пояснення смислового значення якогось із членів речення, уточнення його або доповнення новою інформацією [6].

За значенням вставні слова і словосполучення української мови можна розподілити на такі групи: 1) вставні слова і словосполучення, що виражають модальну оцінку мовцем міри реальності повідомлюваного (упевненість, невпевненість, передбачення, можливість, неможливість, вірогідність, сумнів тощо) – *безсумнівно, безумовно, звичайно, імовірно, можливо, мабуть, здається, напевно, очевидно, либонь, без сумніву, зрозуміло, правда, безперечно, розуміється, може, може бути* тощо; 2) вставні слова і словосполучення, що виражають почуття мовця у зв'язку з повідомленням (радість, здивування, співчуття, застереження тощо) – *на щастя, на жаль, як на біду, як на зло, як на гріх, як навмисне, нівроку, шкода, на радість, на диво* тощо; 3) вставні слова і словосполучення, що привертають, активізують увагу співрозмовника – *чуєте, чуєш, знаєте, дивись, дивіться, бач, бачите, погодьтесь, повірте, уявіть собі, майте на увазі, зверніть увагу, прошу Вас, даруйте, між нами кажучи* тощо; 4) вставні слова і словосполучення, що вказують на джерело повідомлення – *кажуть, як кажуть, повідомляють, за висловом..., на думку..., на мою думку, по-моєму, по-твоєму, по-нашому, по-вашому, за теорією..., на погляд...* тощо; 5) вставні слова і словосполучення, що допомагають упорядкувати думки, пов'язати їх між собою, вказати на послідовність викладу – *по-перше, по-друге, нарешті, з одного боку, до речі, між іншим, навпаки, наприклад, отже, словом, значить, виявляється, зокрема, зрештою, повторюю, насамперед, виходить* тощо; 6) вставні слова і словосполучення, що виражають емоційність вислову, підкреслюють його експресивність – *даруйте, пробачте, легко сказати*; 7) вставні слова і словосполучення, що вказують на оцінку міри того, про що йдеться, а також на міру його звичайності – *найбільше, найменше, у крайньому випадку, буває, бувало* тощо; 8) вставні слова і словосполучення, за допомогою яких робиться висновок, зв'язок із попередньою думкою, підбиваються підсумки – *отже, взагалі, словом, значить, виходить, навпаки* та інші [5].

Оскільки вставні слова надають значенню основного речення додаткового відтінку, це означає, що вони за змістом пов'язуються з ним. Про цей зв'язок свідчить сам факт розташування вставних слів у межах

того чи іншого речення, а також інтонаційне об'єднання порівняно з усім текстом. Отже, вставні слова лише з формально-граматичного погляду ізольовані від речення; з комунікативного погляду вони пояснюють основне речення в цілому.

Для вираження основних відтінків суб'єктно-модального значення – ймовірності, безсумнівності, гаданості, непевності – використовуються в основному модальні слова. Інші відтінки суб'єктно-модального значення передаються різними морфологічними формами – дієсловами, прислівниками, іменниками, прикметниками.

Важко вивести з самостійних речень вставні слова і словосполучення іменникового типу. Для вираження вставності не можуть використовуватися іменники конкретного значення. З цією метою вживаються іменники, придатні передавати суб'єктно-модальні відношення. Найчастіше вони мають прийменникову форму. Переважають іменники з прийменниками *на, за, з*. Слова і словосполучення з прийменником *на* можуть виступати без поширювачів і з поширювачами. Форми *на думку, на гадку, на погляд* функціонують тільки з поширювачами, які визначають, кому належить думка. Форми *на гріх, на зло, на сміх, на нещастя* звичайно вживаються з порівняльними сполучниками (*як на гріх, як на сміх, як на зло, як на нещастя*). Вставні слова і словосполучення з прийменниками *за, з* завжди потребують поширювачів. Менш поширені вставні слова і словосполучення з прийменниками *без, в (у), до, над* тощо. Без прийменників непрямі відмінки виступають рідко. Це здебільшого утворення з орудним відмінком на зразок *таким чином, одним словом, грішним ділом* тощо. При самостійному вживанні такі іменні конструкції функціонують, як правило, з прислівними чи не прислівними поширювачами.

У ролі вставних слів і словосполучень можуть виступати поєднання прийменників не тільки з іменниками, а й із займенниками на зразок *до того, крім того, між іншим, поза всім тим, про мене* та похідні від них прислівникові форми *по-моєму, по-твоєму, по-вашому* тощо. За походженням до них близькі прислівники *по-перше, по-друге*, що вживаються для вираження черговості подій.

Вставні словосполучення бувають вільні і фразеологічні (дієслівні та іменні). До вільних належать такі: *на мою думку, сказати по правді, за словами чийсь* тощо. До фразеологічних – *в усякому разі, таким чином, власне кажучи, так би мовити, хвалити Бога (долю), пробачте на слові* тощо.

В українській фаховій мові вставні слова – це чітко визначені категорії лексичних одиниць, закріплені за точно окресленими ділянками тексту, з досить вузьким специфічним значенням. Коло значень вставних слів вичерпується такими категоріями: 1) вставні, що вказують на відношення між частинами висловлення (*таким чином, отже, нарешті*); 2) вставні слова, які містять оцінку ступеня достовірності повідомлення (*очевидно, безумовно, мабуть*); 3) вставні слова, що характеризують ставлення до способів висловлення думки (*інакше кажучи, точніше*); 4) вставні слова, що вказують на джерело повідомлення (*на думку такого-то, на нашу думку*); 5) вставні слова, що виражають емоційну оцінку того, що повідомляється (*на жаль, на щастя*). Найчастіше в наукових текстах вживаються перші дві категорії вставних слів, решта зустрічаються досить рідко; зовсім не вживаються вставні слова, які вказують на ступінь звичності повідомлених актів, на експресивний характер мовлення, а також слова, покликані привертати увагу слухачів (*так-от, слухайте далі* та ін.). Найпоширеніші в наукових текстах вставні слова першої категорії (вони вказують на відношення між частинами висловлення). За їх участю будується абзац: вставні слова, розташовані в певній логічній послідовності, функціонують як опорні пункти повідомлення. Кожен етап розвитку думки обслуговується тут певною категорією вставних слів (у взаємодії з іншими лексичними й синтаксичними зворотами).

Під час вивчення суб'єктивно-модальних форм на заняттях з української мови потрібно формувати вміння студента аргументувати думку, порівнювати, виділяти головне, знаходити причинно-наслідкові зв'язки. Іноземні студенти повинні спиратися на чітке уявлення про структуру простого речення. Студенти зможуть швидко розпізнавати суб'єктивно-модальні форми в тому випадку, коли вже сформовані вміння правильно виділяти члени речення, визначати їхній граматичний зв'язок. На нашу думку, доцільно перед вивченням зазначених синтаксичних одиниць повторити відомості про просте речення, його склад і зв'язок слів у реченні. На занятті особливу увагу слід приділити розгляду основних значень вставних конструкцій. Варто зауважити, що для вивчення слід відібрати найбільш уживані у фаховій мові групи суб'єктивно-модальних форм. Найдоцільніше запропонувати студентам таке завдання: спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки; над вставними і вставленими компонентами речення скорочено надписати, що вони виражають чи на що вказують (попередньо описати ці значення: упевненість/неупевненість, припущення, емоційне ставлення мовця до змісту висловленого, указівка на джерело повідомлення, послідовність викладу думок, висновок, зв'язок з попередньою думкою, звернення до співрозмовника з метою привернути його увагу, увічливість тощо).

Увагу студентів слід звернути ще й на специфіку інтонування СМФ. Викладач повинен зауважити, що вставні конструкції вимовляються прискореним темпом і з іншою силою голосу (зниженим або ж підвищеним

голосом). У реченнях зі вставленими компонентами темп голосу нижчий із більшими паузами. Доцільно вказати на прикладах, що інтонація може бути допоміжним засобом розпізнавання таких конструкцій. Для практичного відпрацювання специфіки функціонування СМФ в українській мові як іноземній слід використовувати різні типи вправи: на основі зразка, конструктивні чи творчі. Вправи за зразком можна застосовувати на різних етапах навчання. Сутність їх полягає в тому, що студенти спостерігають це мовне явище, аналізують речення, відтворюють їхню інтонаційну будову і складають власні речення, наслідуючи зразок. До конструктивних належать вправи на побудову чи перебудову речень. Можна запропонувати студентам відредагувати певний текст; вони повинні з'ясувати, у яких випадках СМФ є зайвими. Творчі вправи передбачають повну самостійність виконання. Наприклад, студенти мають скласти 4 речення із СМФ. Доцільно використати метод роботи в парі, кожна пара підбирає СМФ з певним значенням, наприклад «оцінка фактів з погляду їхньої звичайності», «зв'язок думок, послідовність викладу», «почуття», «спосіб оформлення думок, експресивний характер висловлювання» тощо. Якщо студенти активно послуговуються цими формами, то обрана викладачем методика опрацювання СМФ є ефективною.

Курс української мови як іноземної має бути комунікативно спрямованим і зорієнтованим передусім на формування у студентів умінь і навичок вільно користуватися засобами мови в усіх видах мовленнєвої діяльності. Під час вивчення СМФ студенти повинні знати особливості їх використання в мовленнєвих ситуаціях відповідно до комунікативної мети, володіти правилами мовленнєвої поведінки за різних умов спілкування.

Висновки. Вивчення СМФ на заняттях з української мови передбачає паралельне набуття студентами теоретичних і практичних знань і відповідних умінь. Найефективнішими є спостереження над спеціально підібраними і продемонстрованими мовними явищами з наступними висновками, вправи різного типу. Унаслідок активного функціонування СМФ у реченнєвому масиві слід ураховувати формально-синтаксичний, семантико-синтаксичний і комунікативний аспекти самого речення.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в поглибленому аналізі та описі особливостей українських суб'єктивно-модальних форм різних фахів.

Список використаних джерел

1. Мірченко М.В. Модальність як комунікативно орієнтована категорія речення. Граматика слова і граматика мови: зб. наук. праць, присвячений ювілею д. філол.н., проф., чл.-кор. НАН України, зав. відділу граматичної та історії української мови Ін-ту укр. мови НАН України І.Р. Вихованця / М.В. Мірченко/ укл. А. Загнітко (наук. ред.) та ін. Донецьк: ДонДУ, 2005. – С. 182-194.
2. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій/ М.В. Мірченко. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 392 с.
3. Орехова Е.Н. Суб'єктивна модальність высказывания: форма, семантика, функции: дисс. на соискание учен. степ. докт. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык»/ Е.Н. Орехова [Электронный ресурс]. – М.: 2011. С. 8. – Режим доступа: <http://dissers.ru/avtoreferati-dissertatsii-filologiya/a54.php>
4. Слинько І.І. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання: навч. посібник/ І.І. Слинько. – К.: Вища шк., 1994. – 670 с.
5. Телека Марія. Суб'єктивна модальність висловлення у писемній комунікації/ Марія Телека // Мовознавство, літературознавство. АПСНІМ. – 2014. – № 4 (4). – С. 82-89.
6. Ткачук В.М. Категорія суб'єктивної модальності/ В.М. Ткачук. – Тернопіль: Підручники й посібники, 2003. – 240 с.
7. Чолкан В.А. Речення з суб'єктивно-модальними формами в сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук. – 10.02.01 / В.А. Чолкан. – Івано-Франківськ, 2001. – 19 с.

УДК 821.161.2 – 31.09'06

Акіншина Ірина Миколаївна

Кандидат філологічних наук, доцент

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

ГЕРМЕНЕВТИЧНІ ЗАСАДИ ХУДОЖНЬОЇ-БІОГРАФІЧНОЇ ПРОЗИ ХХ – ХХІ СТ.

Використовуючи дослідження М. Гайдеттера, Г.-Г. Гадамера, П. Рікера, В. Ізера, Г.Р. Яусса, Г. Винокура, М. Утехіна, Д. Стуса та інших з художньо-біографічної прози, у розвідці наголошується на герменевтичному характері життєписної літератури кінця ХХ – початку ХХІ століть, швидкому її розвитку та цікавості до неї з боку авторів-письменників і широкого кола реципієнтів. Приклади таких творів з'являються в цей період на сторінках українських журналів, що свідчить про подальші творчі пошуки художньо-біографічної літератури.

Ключові слова: художня біографія, життєписна проза, документалістика, художні життєписи, герменевтика, реципієнт, автор.

Зміна епох особливо позначається на літературі, яка, маючи зв'язок із суспільним життям, виявляє паростки нового в естетичних уявленнях про світ. У зв'язку з цим вона набуває аналітичної, пізнавальної функції. Саме на зламі епох і суспільних формацій людство звертається до минулого, до подій вітчизняної та світової історії, життя й діяльності видатних особистостей. Відповідно до того, як „естетична